

JUBILEUSZ PROFESORA
WŁADYSŁAWA FILIPOWIAKA

List gratulacyjny Dyrektora Instytutu Archeologii i Etnologii PAN

Niewielu jest uczonych, którzy jak w przypadku Profesora Władysława Filipowiaka są synonimem fundamentalnych badań nad najstarszymi dziejami Pomorza. Jednocześnie Jubilat jest nieodłączną częścią historii Instytutu Archeologii i Etnologii PAN i to od czasów jego powstania. Choć w międzyczasie pełnił różne ważne funkcje, to nie ulega wątpliwości, że cała Jego kariera naukowa koncentrowała się wokół Instytutu. Tutaj wzrastał jako badacz i tutaj zdobywał kolejne stopnie naukowe.

Profesor Filipowiak ukończył studia archeologiczne na Uniwersytecie w Poznaniu. Od początku swej działalności naukowo-badawczej związany był ściśle z problematyką Pomorza wczesnośredniowiecznego, a zwłaszcza z najstarszymi dziejami Wolina. Już w roku 1952 podjął tu prace wykopaliskowe, które od 1953 roku stały się istotnym elementem działań w programie Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego. Badania były kontynuowane przez wiele kolejnych lat w ramach planu naukowego Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (obecnie IAE PAN), gdzie Profesor Filipowiak od 1953 roku pełnił funkcję kierownika Pracowni Archeologicznej.

W Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN Profesor Filipowiak obronił w roku 1967 pracę doktorską poświęconą osadnictwu Wolinian, ale zakres Jego zainteresowań daleko wykracza poza problematykę tego ośrodka. Wymieńmy w tym miejscu znaczące badania poświęcone czołowym ośrodkom pomorskim, takim jak Kamień Pomorski, Cedynia czy Stargard, a także nie mniej istotne studia poświęcone ich zapleczu osadniczemu. Z czasem krąg Jego zainteresowań ulegał dalszemu poszerzeniu. Poza problematyką kształtowania się wczesnych ośrodków nad Bałtykiem obejmował kluczowe zagadnienia dotyczące skutnictwa i żeglugi morskiej, rozwoju rzemiosła, handlu i wymiany zarówno około-bałtyckiej, jak i dalekosiężnej oraz archeologicznych badań podwodnych. Znaczący jest dorobek prof. Filipowiaka w badaniach żeglugi na Bałtyku oraz tworzeniu podstaw dziedziny nauki, określanej niekiedy mianem „archeologii morza”. W badaniach naukowych Profesor kierował się wszechstronnym wykorzystaniem wyników, co procentowało szerokim włączaniem do badań archeologicznych metod innych nauk w zakresie datowania, analiz technologicznych materiałów wykopaliskowych czy badań przyrodniczych.

Z czasem Jubilat dał się poznać jako nowatorski eksplorator innych kultur i kontynentów. Z tego punktu widzenia przełomowe znaczenie miały zakończone sukcesem ekspedycje wykopaliskowe realizowane na terenie Gwinei związane z poszukiwaniem zaginionej stolicy królestwa Mali. Prace te, o unikatowym

w owym czasie w naszym kraju charakterze badań etnoarcheologicznych, owocowały ważnymi publikacjami, a nade wszystko stały się podstawą przeprowadzonego pomyślnie w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN w roku 1977 kollokwium habilitacyjnego. Tytuł profesora Jubilat uzyskał w roku 1989. Dotychczasowym pokłosiem działalności naukowej Profesora Filipowiaka jest ponad 250 publikacji naukowych wydanych w kraju i za granicą.

Jubilat to również wyśmienity muzealnik i wykładowca. Od 1955 do 2000 roku był organizatorem i Dyrektorem Muzeum Narodowego w Szczecinie. Założył rocznik *Materiały Zachodniopomorskie*, którego pozostawał wieloletnim redaktorem. Od 1973 roku był wykładowcą akademickim, najpierw w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Szczecinie, później w nowopowstałym Uniwersytecie Szczecińskim.

Pozazdroszczenia godna może być trwająca do dnia dzisiejszego aktywność naukowo-badawcza Profesora. W dniu Jubileuszu 85-lecia urodzin życzymy, aby tej energii i pasji naukowej starczyło Mu na wiele jeszcze lat.

Ad multos annos!

prof. dr hab. Andrzej Buko
Dyrektor Instytutu Archeologii
i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

List gratulacyjny Dyrektora Muzeum Narodowego w Szczecinie

Aktywna działalność prowadzona równocześnie w takich dziedzinach, jak archeologia, muzealnictwo, ochrona zabytków, dydaktyka, charakteryzuje pracę Profesora Władysława Filipowiaka, stanowiąc jednocześnie umiejętność nader rzadką. Szanowny Jubilat nie tylko potrafił nadać komplementarny charakter pracy w tych sferach, lecz również zarazić swoją pasją całe grono osób specjalizujących się w różnorodnych dyscyplinach wiedzy i obszarach kultury, które wraz z nim znalazły trwałe miejsce w najnowszych dziejach ziem pomorskich – regionu, który obok macierzystego Śląska Cieszyńskiego, stał się Jego małą ojczyzną.

Już u progu swojej kariery zawodowej Profesor Władysław Filipowiak zetknął się z muzealnictwem. Jeszcze w trakcie studiów w Poznaniu zatrudniony był przez krótki okres w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, a następnie podjął pracę w Muzeum Pomorza Zachodniego. W 1955 roku objął stanowisko dyrektora tej placówki, w 1970 roku podniesionej do rangi Muzeum Narodowego. Funkcję dyrektora Muzeum Narodowego w Szczecinie piastował do chwili przejścia na emeryturę w 2000 roku. W 1981 roku jako ekspert z ramienia UNESCO przebywał w Mongolii tworząc projekt organizacji archeologiczno-etnograficznej placówki muzealnej w Ułan Bator.

Od 1952 roku związał się także z ochroną dóbr kultury pełniąc obowiązki konserwatora zabytków archeologicznych w województwach północno-zachodniej Polski, a od połowy lat 50. sprawował ten urząd honorowo w województwie szczecińskim jako dyrektor Muzeum Pomorza Zachodniego. W latach 1968-1999 konserwatorstwo archeologiczne w tym województwie powierzone zostało kierowanej przez Jubilata placówce muzealnej.

W 1952 roku podjął również badania wykopaliskowe w Wolinie, które prowadził już w ramach pracy naukowej w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN (obecnie Instytut Archeologii i Etnologii PAN), zatrudniony na stanowisku kierownika Pracowni Archeologicznej w Wolinie. W Instytucie zdobywał kolejne stopnie naukowe.

W 1973 roku został wykładowcą w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Szczecinie, a od połowy lat 80. na Uniwersytecie Szczecińskim, w którego powstawaniu i organizacji brał czynny udział. Prowadził także gościnne wykłady w wielu europejskich ośrodkach uniwersyteckich i naukowych.

Z pewnością tak wielokierunkowa działalność w kilku instytucjach budzi podziw, lecz w pełni docenić ją można dopiero po owocach pracy, które są imponujące już choćby na samym gruncie muzealnym.

Obejmując stanowisko dyrektora Muzeum Pomorza Zachodniego, przejął pod zarząd placówkę zajmującą dwa gmachy przedwojennych muzeów szczecińskich (Muzeum Miejskie – budynek na Wałach Chrobrego oraz Pomorskie Muzeum Krajowe – siedziba dawnego Ziemstwa Pomorskiego). Po kilkunastu latach powołał Muzeum Historii Szczecina (Ratusz Staromiejski) i Galerię Sztuki Współczesnej (dawny budynek komendantury garnizonu twierdzy szczecińskiej). Zorganizował także Skansen Morski. Jednocześnie rozwinął działalność merytoryczną oraz rozbudował istniejące kolekcje muzealne, a także rozpoczął budowę nowych. Szczególne znaczenie miały badania etnograficzno-archeologiczne w Afryce Zachodniej zainicjowane przez Profesora w 1962 roku i utworzenie Działu Kultur Pozaeuropejskich, który dysponuje obecnie m.in. bogatymi zbiorami sztuki afrykańskiej. Dzięki staraniom Jubilata Muzeum Pomorza Zachodniego nawiązało również bardzo wcześnie, jako jedno z pierwszych w powojennej Polsce, współpracę międzynarodową, szczególnie z krajami położonymi w rejonie Bałtyku, a sam Profesor został uczestnikiem kongresów International Council of Museums (ICOM), sympozjów i międzynarodowych konferencji.

Przez wiele lat Profesor Władysław Filipowiak zabiegał o powrót do Szczecina dóbr kultury, wywiezionych w czasie wojny i po jej zakończeniu. Dzięki jego staraniom już na przełomie lat 50. i 60. wróciły do Szczecina z byłego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich m.in. rzeźby średniowieczne i kolekcja rysunków braci Tiepolo. Udało się również zapewnić pozostawienie w Szczecinie strojów i klejnotów Książąt Pomorskich, a w latach 90. powróciła do Szczecina słynna kolekcja replik rzeźby antycznej, zwana kolekcją Dohrnów znajdująca się w Muzeum Narodowym w Warszawie. Profesor jest także pomysłodawcą polsko-niemieckiej wymiany szczecińskich zabytków archeologicznych z terenu przedwojennego Pomorza, o którą starania podjął już w 1962 roku. Zaangażowany był w ten projekt aż do jego finalizacji w 2009 roku.

Znaczący jest także dorobek Profesora w zakresie wystawiennictwa. Był pomysłodawcą, organizatorem, bądź współorganizatorem szeregu wystaw opartych na zbiorach zachodniopomorskich oraz zabytkach pozyskanych podczas badań afrykańskich. Wymieńmy tutaj choćby „Niani – stolica dawnego Mali w świetle źródeł archeologicznych” (Musée National de Guinée w Conacry) czy „Wolin-Jomsborg”, która była eksponowana w kilku krajach europejskich.

Nie można przecenić również roli Profesora w tworzeniu muzealnictwa zachodniopomorskiego. Od początku swojej działalności wspierał odbudowę regionalnych placówek muzealnych wspomagając je wypożyczeniami zabytków, a nawet przygotowując wystawy (np. w Koszalinie, Stargardzie Szczecińskim, Złotowie, Szczecinku, Kołobrzegu, Myśliborzu). Konsekwentnie dążył ponadto do rozbudowy sieci muzeów na Pomorzu, proponując ustanawianie nowych instytucji kultury (np. w Barlinku, Świnoujściu). Z Jego inicjatywy powstały muzea w Wolinie, Kamieniu Pomorskim i Cedyni – w miejscowościach, w których prowadził lub inicjował badania archeologiczne. Zaangażowany był również

w zakładanie skansenów etnograficznych (Kluki), był także pomysłodawcą skansenu archeologicznego oraz dorocznego „Festiwalu Słowian i Wikingów” w Wolinie.

Olbrzymi jest również dorobek Profesora Władysława Filipowiaka w dziedzinie badań nad żeglugą bałtycką oraz w kreowaniu podstaw nowej gałęzi nauki – „archeologii morza”, w ramach której powstał m.in. polsko-duński projekt badawczy dotyczący dziejów żeglugi słowiańskiej.

W swoich badaniach naukowych Profesor zawsze kierował się zasadą wszechstronnego wykorzystywania wyników różnych analiz, co owocowało szeregiem nowatorskich badań interdyscyplinarnych, stwarzając jednocześnie podstawy rozwoju rekonstrukcji muzealnych i historycznych, jak choćby budowa repliki statku słowiańskiego.

Szanowny Jubilat jest również pomysłodawcą rocznika szczecińskiego muzeum – „Materiałów Zachodniopomorskich”, które pod jego redakcją ukazywały się przez 45 lat i stały się czasopismem cenionym przez naukowców i muzealników różnych dyscyplin.

Oddając w ręce czytelników niniejszy tom „Materiałów Zachodniopomorskich”, który ukazuje się w roku jubileuszowym dla Profesora Władysława Filipowiaka, w 85. rocznicę urodzin, chciałbym w imieniu grona Jego przyjaciół, kolegów, uczniów i współpracowników złożyć najserdeczniejsze życzenia zarówno zdrowia, jak i wielu dalszych lat pracy.

Ad multos annos!

Lech Karwowski
Dyrektor
Muzeum Narodowego w Szczecinie

Tabula gratulatoria

Jolanta Aniszewska
Felix Biermann
Izabela Bobik
Andrzej Bokiniec
René Bräunig
Michał Brzostowicz
Zbigniew Bukowski
Aleksander Bursche
Zygmunt Chełkowski
Joanna Chlasczak
Jadwiga Chudziakowa
Wojciech Chudziak
Eugeniusz Cnotliwy
Krzysztof Cyrek
Alfreda Damszel
Maria Deka
Stanisława Dębek
Lucyna Domańska
Grzegorz Domański
Mirosława Drozd-Piasecka
Marek Dworaczyk
Marek Florek
Edelgarda Foltyn
Mirosława Gajewska
Bogusław Gediga
Marian Głosek
Włodzimierz Godlewski
Andrzej Gołębniak
Eike Gringmuth-Dallmer
Anna Grossman
Jan Gurba
Ewa Gwiazdowska
Tomasz Herbich
Miroslaw J. Hoffmann
Andrzej Janeczek
Dobrochna Jankowska
Danuta Jaskanis
Jan Jaskanis
Alina Jaszewska
Dariusz Kacprzak
Jarmila Kaczmarek
Hieronim Kaczmarek
Kamil Kajkowski
Leszek Kajzer
Roman Kamiński
Michał Kara
Iwona Karwowska
Horst Keiling
Urszula Kobylińska
Zbigniew Kobyliński
Hanna Kóčka-Krenz
Andrzej Kola
Agnieszka Kowalówka
Anna B. Kowalska
Krzysztof Kowalski
Tadeusz Kowalski
Wojciech Kowalski
Bogdana Kozińska
Dorota Kozłowska-Skoczka
Christof Krauskopf
Jerzy Kruppé
Zofia Krzymuska-Fafius
Andrzej Krzyszowski
Andrzej Kuczkowski
Stanisław Kukawka
Karol Kwiatkowski
Jacek Lech
Marcin Lewandowski
Friedrich Lüth
Tadeusz Łaskiewicz
Olgierd Ławrynowicz
Władysław Łosiński
Henryk Machajewski
Jerzy Maik
Marcin Majewski
Rafał Makała
Daniel Makowiecki
Jolanta Małecka-Kukawka
Agnieszka Matuszewska
Sebastian Messal
Danuta Metz
Arkadiusz Michalak
Andrzej Mierzwiński
Krystyna Milewska
Teresa Modelska
Jakub Morawiec
Zofia Moskot
Zbigniew Moskot
Sławomir Moździoch
Andrzej Nowakowski
Piotr A. Nowakowski
Adam Ostasz
Janusz Pietrzak
Wojciech Piotrowski
Jan M. Piskorski
Anna Ponicka
Antoni Porzeziński
Piotr Pudło
Józef Raniowski
Björn Rauchfuß
Marian Rębkowski
Bartłomiej Rogalski
Stanisław Rosik
Seweryn Rzepecki
Maria Sadaj
Barbara Sałacińska
Sławomir Sałaciński
Romuald Schild
Franz Schopper
Andrzej Sikorski
Ignacy Skrzypek
Sławomir Słowiński
Jarosław Sobieraj
Krzysztof Socha
Urszula Sowina
Julianna Sójkowska-Socha
Błażej Stanisławski
Tomasz Stępnik
Stanisław Suchodolski
Magdalena Sudoł
Irena Sukiennik
Jerzy Szczyrski
Marcin Szydłowski
Aleksandra Szymańska-Bukowska
Wojciech Szymański
Eleonora Tabaczyńska
Stanisław Tabaczyński
Halina Taras
Przemysław Urbańczyk
Paweł Valde-Nowak
Armin Volkmann
Anna Uciechowska-Gawron
Hans-Ulrich Voss
Günter Wetzel
Maria Danuta Wołagiewicz
Wojciech Wróblewski
Anna Wrzesińska
Jacek Wrzesiński
Jacek Wysocki
Ludmiła Zajdler-Szczyrska
Justyna Zychlińska
Daniel Zychliński

Jolanta Ilkiewicz

Narzędzia z poroża jeleniowatych z Pobrzeża Koszalińskiego Deer antler tools from Koszalin Coast

The article discusses deer antler tools from old incidental discoveries in the middle part of the Baltic coast. Only few of these items were discovered in the post-war period. The typological classification of the studied tools was based on morphology as well as presence and location of their working parts.

Keywords: Mesolithic, Neolithic, deer antler, Koszalin Coast

Narzędzia i broń wykonane z kości, w tym z poroża, niewątpliwie odgrywały dużą rolę w społeczeństwach pradziejowych, szczególnie w starszych okresach. Większość z nich jednak nie zachowała się do naszych czasów, głównie z powodu niekorzystnych warunków podepozycyjnych, powodujących całkowity rozkład substancji organicznych. Pobrzeże Koszalińskie należy do regionów, w których odkryto znaczną liczbę tego rodzaju znalezisk, niestety w większości przypadków bez kontekstu archeologicznego (tzw. znaleziska luźne). Niemniej również one, mimo ograniczonej wartości poznawczej, warte są szerszej publikacji, stanowią bowiem świadectwo najstarszego osadnictwa na południowym wybrzeżu Bałtyku.

Celem pracy jest prezentacja narzędzi (głównie toporów i motyk) wykonanych z poroża jeleniowatych, pochodzących z dawnych, przypadkowych odkryć w środkowej części pobrzeża Bałtyku – w ogólnych zarysach jest to Pobrzeże Koszalińskie według regionalizacji J. Kondrackiego (Kondracki 1980, 269-272), od dorzecza Parsęty na zachodzie, po dorzecze Łeby na wschodzie, choć uwzględniono również narzędzia odkryte na terenach nieznacznie wykraczających poza te granice (ryc. 1).

W opracowaniu ujęto ogółem 44 narzędzia, z których 29 znajduje się w zbiorach Muzeum w Koszalinie (por. ryc. 5-7 i ryc. 8:2-7). Dane o pozostałych

pochodzą z literatury i archiwaliów (por. ryc. 3-4, ryc. 8:1). Większość okazów pozostających obecnie w zbiorach Muzeum w Koszalinie znajdowała się pierwotnie w zbiorach najpierw niemieckich, a następnie polskich muzeów w Słupsku i Darłowie. Tylko nieliczne spośród nich odkryte zostały w okresie po II wojnie światowej (7 narzędzi). W wielu przypadkach nie mamy żadnych, albo prawie żadnych danych o kontekście ich odkrycia (połowa opracowanych okazów – por. tabela 1). Dziesięć narzędzi znaleziono na brzegu morza (plaża). Są one jedynym śladem wczesnoholocenijskiego osadnictwa „przykrytego” przez transgredujący na południe Bałtyk. Osiem narzędzi odkryto przy pogłębianiu rzek, 3 znaleziono w bagnach. O pozostałych – poza miejscowością, w której dokonano odkrycia – brak nawet tak podstawowych danych. Wszystkie pozbawione są kontekstu archeologicznego, co uniemożliwia ich dokładniejsze datowanie, tym bardziej, że są to z reguły formy interkulturowe o „długiej” chronologii bądź formy jednostkowe, nietypowe, bez bliższych analogii.

Tabela 1. Kontekst odkrycia narzędzi
Table 1. The context of the discovery of the tools

Typ Type	Plaża Beach	Rzeka River	Bagno Swamp	Brak danych No data	Razem Total
IA	3	2	2	5	12
IB	5	1	-	8	14
IC	-	-	-	1	1
ID	1	3	-	6	10
II	-	-	1	-	1
III	-	-	-	2	2
IV	-	1	-	1	2
V	1	1	-	-	2
Razem Total	10	8	3	23	44

W opracowaniu pominięto narzędzia z poroża pochodzące z jedyne go na omawianym terenie stanowiska torfowego badanego wykopaliskowo (Dąbki stan. 9, gm. Darłowo; por. Ilkiewicz 1989). Materiały rogowe i kościane z badań 1979-1985 zostały opublikowane (Ilkiewicz 1997). Pominięto też nieliczne (Kosierzewo, gm. Malechowo; Bonin, gm. Manowo) ostrza z poroża, wyczerpująco ostatnio omówione (Galiński 1982; 1986, 40-41).

Chronologię zdecydowanej większości tych narzędzi najogólniej określić można na wczesny i środkowy holocen (mezolit i neolit): tylko jedno narzędzie, wykonane z poroża renifera, może mieć ewentualnie metrykę późnoplejstoceńską. Żadne z omawianych narzędzi nie zostało datowane metodami fizyko-chemicznymi.